

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків
Одеський археологічний музей
Національної академії наук України
Відділ археології Північно-Західного Причорномор'я
Інституту археології Національної академії наук України
Державний архів Одеської області
Грецький фонд культури (Одеса)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XI

Одеса
ОНУ
2016

УДК 9(4-11)"632/1789"
ББК 63.3(4,5)2/5
С773

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 5 від 17 лютого 2016 р.

Стародавнє Причорномор'я. Випуск XI / Голов. ред. І. В. Немченко. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
2016. – 610 с.

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XI читань пам'яті професора П. Й. Каришківського, міжнародної конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 11–13 березня 2016 р. Випуск містить статті з проблем нумізматики, історії та археології Північного Причорномор'я, античної та середньовічної історії, візантинознавства, історії Європи раннього модерного часу, історіографії тощо. I–X випуски збірки виходили під назвою «Древнее Причерноморье».

Рецензенти:

Бруяко І. В. – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
Довгополова О. А. – д.ф.н., професор кафедри філософії природничих факультетів ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

Немченко І. В. – к.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
Дьомін О. Б. – д.і.н., зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
Дзиговський О. М. – д.і.н., професор кафедри археології та етнології України ОНУ імені І. І. Мечникова;
Кушнір В. Г. – д.і.н., декан історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова;
Луговий О. М. – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Булатович С. А. – к.і.н., доцент;
Охотніков С. Б. – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
Руссов М. Д. – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи (Кишинів, Молдова);
Самойлова Т. Л. – к.і.н., зав. Відділом археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАНУ;
Сминтина О. В. – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України ОНУ імені І. І. Мечникова;
Сорочан С. Б. – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ISBN 978-617-689-159-8

© Колектив авторів, 2016

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2016

Серед підйомного матеріалу є дві мідні речі – фрагмент серпа, можливо ножа, та проколка (рис. 1, знизу). Проколка має довжину 25 мм, в поперечному перерізі трикутна, з максимальною шириною сторони 5,2 мм. Навершя проколки утворене розплесканою та загнутою частиною самої проколки.

Фрагмент серпа має довжину 48 мм, ширину 16 мм. У поперечному розрізі витягнутий клин із максимальною товщиною 3,8 мм та скошеним під кутом верхом. Має тильну сторону. На лицевій стороні по верхньому краю проходить вузька, випукла окантовка. На тілі фрагменту видно невелику раковину з максимальною шириною 3 мм, що проходить через всю товщину ножа.

Таким чином, аналіз виявлених на поселенні Мечиславка артефактів дає підставу віднести дане поселення до періоду АІІІ та зробити припущення, що поселення Мечиславка належить до фінальної фази згаданого етапу.

Д. С. Гордієнко (Київ)

АРХІТЕКТУРНІ ПАМ'ЯТКИ КРИМУ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ВОЛОДИМИРА СІЧИНСЬКОГО

В історії українського мистецтвознавства особливе місце належить Володимиру Січинському (1894–1962), який упродовж десятків років знайомив світову громадськість з історією українського мистецтва, в чому заслуга вченого велетенська¹. Загалом його перу належить понад п'ять сотень наукових і публіцистичних праць, виданих в Україні, Польщі, Чехословаччині, Німеччині, Сполучених Штатах Америки, Канаді, Аргентині та багатьох інших країнах світу². Окрім того, В. Січинський є автором численних графічних творів та архітектурних проєктів.

На сьогодні ім'я В. Січинського широко представлено в українській гуманітаристиці. Вперше в незалежну Україну ім'я вченого повернулося з перевиданням його знакової праці «Чужинці про Україну» видавництвами «Світ» у Львові 1991 р. та «Довіра» в Києві 1992 р.³ Цією працею «Січинський заслужував би на призначення як визначний науковець-дослідник та пропагатор українського імени, хоч би написав тільки цей твір»⁴, — наголошував його перший біограф І. Кейван.

З того часу В. Січинському присвячено десятки статей, дисертаційні дослідження⁵, кілька конференцій⁶ та низка монографій⁷, в яких розкрито різноманітні аспекти його життя і творчості⁸. Однак питання кримознавчого доробку вченого і на сьогодні залишається не

дослідженням. Проте саме В. Січинському належить історичний нарис «Крим» (Нью-Йорк, 1954), що був написаний з причини приєднання Криму до України в 1954 р., коли «Советський уряд повернув Україні невід'ємну складову частину її державно політичної незалежності»⁹.

Наукові інтереси дослідника зумовлювалися як здобутою освітою — Інститут цивільних інженерів у Петербурзі (1912–1917) та Український Вільний Університет у Празі (1923–1926), так і власними мистецькими уподобаннями, і зосереджувались на історії графіки й архітектури. Власне В. Січинський був одним з перших мистецтвознавців, хто дав цілісну картину історії української архітектури. Природно, що вагоме місце в творчому доробку вченого займали і кримські пам'ятки, яким він присвятив понад півтора десятка статей та відповідні розділи в монографіях та підручниках¹⁰.

Для В. Січинського не лише Крим був невід'ємною складовою України, а й культура народів Криму була частиною української культури. З іншого боку, вчений чітко відносив українську культуру до кола середземноморської культури¹¹, з якої бере свої витoki й західноєвропейська культура, що загалом є притаманним для вчених української еміграції.

Таким чином, вчений цілком природно приходив до висновку, що «найстарші пам'ятки монументальної, мурованої архітектури на українських землях походять із побережжя Чорного моря — з колишніх грецьких колоній, які сягають VIII–VII ст. до н.е.»¹². З архітектури античного Криму детальніше дослідник зупинився на кримських гробівцях (усипальнях), які поділяє на три типи: 1) викопані в землі з насипаними зверху могилами; 2) скельні гробівці та 3) окремо споруджені з кам'яними стінами і перекриттями. При цьому вчений проводить паралель між перекриттями третього типу гробівців та перекриттями церков «бойківського типу» — найархаїчніших дерев'яних церков України¹³. Житлову забудову грецьких колоній Надчорномор'я В. Січинський розкриває переважно на пам'ятках Ольвії, також проводячи паралель між житловою архітектурою етрусків, греків та гуцульським оседком¹⁴.

Однак безпосередню генезу української архітектури дослідник виводив від кримських храмів старохристиянської й ранньовізантійської доби IV–VII ст. н.е.: «докладне знайомство з пам'ятками мистецтва переконує, що наші будови не були схожі ні з царгородськими, ні тим більше з західними, також мало подібні до вірменських та грузинських. Але, як витвори тої самої доби, вони мають якісь спільні риси з сусідніми краями, бо жила Русь-Україна живими зв'язками з іншими культурними осередками — з іншими

сусідніми народами»¹⁵. У пізнішій статті вчений більш чітко наголошує, що українське храмобудівництво постало одночасно з осередками християнства в Сирії та Малій Азії, чого на той час не знала ні центральна, ні західна Європа¹⁶.

Та найвагомішу роль, на слушне переконання В. Січинського, в розвитку української мурованої архітектури відіграв Херсонес, що вже в раннє середньовіччя мав «мішане населення і поміж ними староукраїнський, слов'янський елемент»¹⁷. З-поміж християнських пам'яток Херсонеса дослідник виділяє ротонду 600 р., якій присвячує окреме монографічне дослідження¹⁸. На думку вченого, найстаріші храми Херсонеса в основі мали форму рівнораменного хреста. Щодо цього типу церков В. Січинський схиляється до думки, що їх батьківщиною була Україна, адже «в українському церковному будівництві цей тип будов є найбільш поширеним та найбільш оригінальним, особливо в XVII–XVIII століттях, коли українське мистецтво і зокрема архітектура досягнули високого технічного й мистецького рівня»¹⁹. Подібним типом споруд, на думку вченого, були й округлі будови — так звані ротонди²⁰, одна з яких і походить «з-перед 602 р.». Щодо аналізу самої пам'ятки дослідник повністю підтримує позицію її відкривача Берт'є-Делягарда²¹, що це була хрещальна (баптистерій) при головному храмі Херсонеса, так званій Уварівській базиліці. Проте пам'ятка після свого відкриття зазнала суттєвого руйнування з боку російської адміністрації:

«В кінці XIX стол. в офіційних російських колах повстав проєкт будови в Херсонесі церкви св. Володимира. За цю “церкву Володимира” російські археологи обрали руїну одної хрещатої будови в центрі міста. Але під час будування нової церкви в 1891 році, не тільки розібрали цю стару “церкву Володимира”, але багато інших цінних пам'яток старохристиянського будівництва і поміж ними ротонду 600 року! З матеріалу тих дорогоцінних старохристиянських храмів власне побудовано нову церкву у псевдо-візантійському стилі. Згодом Берт'є-Делягард довів, що коли князь Володимир Великий дійсно хрестився в Херсонесі, то власне в цій баптистерії 600 року, яку новітні російські “археологи” розібрали для будови “Собору Володимира”»²².

Згодом до «ротонди 600 р.» В. Січинський додає ще одну округлу будову Херсонеса і приходить до впевненого висновку, що

Херсонес має найдавніші подібні будови як на Сході, так і в центральній та західній Європі²³. З іншого боку, цілу низку ротонд маємо в Україні старокняжої доби, а також краківську XII ст., що «дуже нагадує херсонеську ротонду 600 року»²⁴. Про популярність будов типу ротонди в середньовічній Україні «свідчать рисунки хрещатої ротонди на фресках XI ст. св. Софії в Києві і на фресках каплиці св. Хреста на Вавелі в Кракові, які виконували українські малярі в 1470 р. Все це підтверджує стару традицію хрещатих (центрального заложення) церков в Україні, що згодом розвинулися в прекрасні зразки української архітектури»²⁵. Також дослідник відмічає, що будівельна техніка, в якій споруджено херсонеську ротонду, типово візантійська. Подібний тип кладки В. Січинський вбачає ще в двох базиліках і міських мурах та припускає, що такий спосіб кладки «мабуть, уживався в більшості херсонеських будов»²⁶.

Іншою кримською пам'яткою, що була монографічно досліджена В. Січинським, є «Церква з VIII віку в Керчі»²⁷. Церква Св. Івана Предтечі привернула увагу українського дослідника своєю порівняно кращою збереженістю, з іншого боку, вона «незвичайно цінна пам'ятка, як своєю давниною, так і формою. Основу, головну масу будови, творить рівнораменний хрест»²⁸. Загалом, за висновками В. Січинського, церква має досконалу форму і цей тип будови приходиться на українські землі значно раніше, ніж у країні Західної Європи. Цей тип будови свідчить «про візантійську умілість, що йшла на Україну через Сирію і Малу Азію. Найбільш подібні до керченської будови дві церкви в Трапезунді на Анатолійському узбережжі Чорного моря, а саме церква св. Анни VI–VII стол. і т. зв. Накхин-Джамі, — турецький мечет, перероблений з християнської церкви»²⁹.

Згадує український дослідник і про інші пам'ятки, що зберігались у керченській церкві, як то рукописні Євангеліє й Апостол XI–XII ст. Та найбільше значення церква має в генезі власне української архітектури:

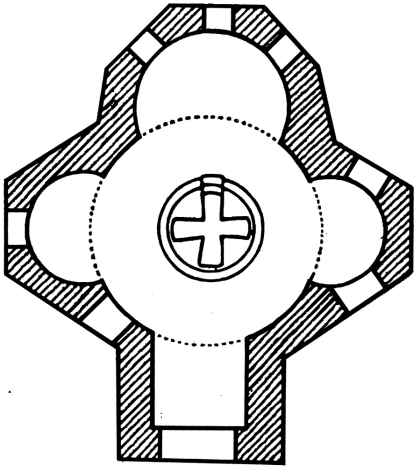
«Центральний тип заложення (пляну) керченської церкви став основою церковного будівництва в Україні старокняжої доби XI–XIII століть, зокрема в будовах Києва, Чернігова, Овруча на Волині, Галича. Тому церква св. Івана Предтечі в Керчі з VIII століття для нас особливо цінна, як первовзір української архітектури. Ця будова була справді предтечею українського будівництва»³⁰.

У період між двома світовими війнами в західному мистецтвознавстві з архітектурознавства виокремився і активно розвивався новий напрям «урбанізм»³¹. Частиною західної науки була й українська емігрантська гуманітаристика, урбанізм в якій і розвивав В. Січинський. Він присвятив низку публікацій українським містам Чернігову, Полтаві, Ольвії, Танаїсу тощо, серед них Пантікапею та Херсонесу, останнє з яких називав «українськими Помпеями». Власне до появи монографії А. Пучкова «Города» (К., 2006)³² праці В. Січинського були одними з небагатьох урбаністичних досліджень, а на вітчизняному матеріалі вони й досі залишаються єдиними в українському архітектурознавстві.

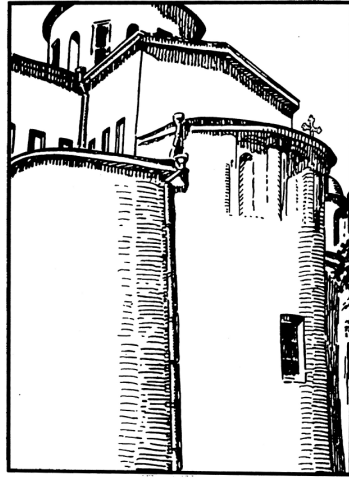
Грецькі колонії на північному узбережжі Чорного моря були першими центрами середземноморської цивілізації на українських землях. Серед цих колоній виділялось місто Херсонес, звідки «українські землі були сполучені морськими шляхами з цілим тодішнім світом»³³. Найвагоміше проявилась роль Херсонеса у поширенні в Україні християнства, яке приходить у місто, на думку В. Січинського, наприкінці I ст. н.е., «отже найраніше із усіх відомих міст українського Чорномор'я»³⁴. Проте загальну християнізацію міста вчений відносить до 325 р., коли «воно стало осідком єпископів, пізніше митрополитів, що ширили християнство далі на північ до корінних українських земель»³⁵, хоча остаточну перемогу християнства відносить на VI–VII ст. Особливо ж жвавими стають відносини Херсонеса з «корінними українськими землями» з часу знаменитого корсунського походу київського князя Володимира Святого. В архітектурному плані «Херсонес був дуже гарно впорядкований, мав прості вулиці, водотяги, каналізацію тощо»³⁶.

В пізнє середньовіччя Херсонес почав сильно занепадати, так що на кінець XVI ст. цілком знелюднів. Відтак

«Польський посол до кримського хана, Мартин Броневський, відвідавши Херсонес 1578 р., не найшов тут уже ніяких мешканців, але будови міста були збережені ще розмірно добре. З опису Броневського виходить, що тут, як свідчать руїни, було колись прекрасне, багате і славне місто греків. Ще й тепер (здовж цілого побережжя) здіймається високий мур і вежі, численні й великі, з тесаного величезного каміння. Далі Броневський пише, що бачив там у водотягах дуже чисту воду, а в будинках і вежах “незвичайне мистецтво й розкіш”. Зберігалася тоді й цісарська палата “з величезними мурами, вежами й чудовими брамами»³⁷.

План ротонди в Херсонесі, 600 р.
(Кресленник В. Січинського)

Церква св. Івана Предтечі в Керчі,
VIII ст. (Малюнок В. Січинського)

Природно, що архітектурний образ міста В. Січинський реконструює за археологічними матеріалами. Вчений згадує залишки оборонних мурів, житлових будинків тощо. Детальніше зупиняється на аналізі залишків християнських храмів, найстаріші з яких, «хрещатого зразка» датує IV–V ст., проте більшість церков відносить до базилікального та змішаного типу, «який пізніше був поширений скрізь на Україні у старокняжій добі нашої державности»³⁸.

Щодо оборонних мурів, дослідник відмічає їх добру збереженість на момент першої російської окупації Криму 1783 р. «Та з приходом москалів почалася найстрашніша, безприкладна руйнація міста, якої Херсонес не бачив у своїй 2½ тисячній історії! Москалі, маючи хворобливий нахил руйнувати старе, щоб, мовляв, “на руїнах старого — будувати нове”, почали розбирати не тільки дорогоцінні мури грецьких і старохристиянських часів, але навіть викопували фундаменти будов, щоб із цих матеріалів будувати тандитні доми нового Севастополя, що відтоді став підставою російської чорноморської військової флотії... чужинець Палляс писав 1793 р.: “Усе в Херсонесі зруйновано, перекопано і повалено»³⁹.

Взагалі тема нищення українських пам'яток росіянами проходить через більшість кримознавчих праць В. Січинського. Вчений наголошує, що у прагненні показати Росію передовою християнською країною проти мусульманського Сходу, російська адміністрація «не

тільки не ставилася з належною увагою до “грецьких” храмів, але систематично їх нищила». Вчений наголошує, що кримські пам’ятки так не знищив час, «як “гуманітарна” доба XIX століття російської імперії..., як безглузда адміністрація російського уряду, протягом усього кількох десятиліть XIX століття»⁴⁰. Не оминає український дослідник і фактів пограбування кримських пам’яток та вивезення їх до Петербурга, наприклад, матеріалів з розкопів римської базиліки 1852 р.⁴¹

З інших архітектурних пам’яток Криму в працях В. Січинського згадуються ще Уварівська базиліка в Херсонесі, «Партеніська базиліка» поблизу Гурзуфа, також знищена російськими археологами, базиліки VI ст. з Мангупа та Ескі-Кермена⁴² та низка інших.

Науковий метод В. Січинського полягав у безпосередньому, «на ґрунті» дослідженні пам’яток архітектури. Відтак, через постійне перебування на еміграції з 1920 р., а з 1930-х рр. і розірваність наукових контактів з колегами в окупованій Україні, вчений не мав змоги більш широко й ґрунтовно дослідити кримські пам’ятки. Однак саме В. Січинський створив цілісну схему історії розвитку української архітектури, яка до монографії за редакцією В. Тимофійка⁴³ була єдиною в українському мистецтвознавстві. Саме В. Січинський чітко вписав кримські пам’ятки у генезу української національної архітектури, що повністю сприйнято й сучасним українським архітектурознавством. Заслуговує на увагу й чіткий наголос вченого на відповідальності російської адміністрації за зруйнування та пограбування кримських пам’яток. В. Січинський був майстром стислого викладу, що кількома словами вмів зображати широку панораму. Попри незначний обсяг більшості праць вченого, вони заслуговують на увагу й інтеграцію в сучасну українську гуманітаристику загалом та архітектурознавство зокрема.

¹ Про це чітко наголосив уже перший біограф: Кейван І. Володимир Січинський: архітект, мистець-графік, мистецтвознавець, дослідник. — Торонто, 1957. — С. 9.

² Див.: Володимир Січинський: бібліогр. покажч. / Уклад. С. П. Костюк. — Л., 1996. — 122 с.

³ Січинський В. Чужинці про Україну. — Л.: Світ, 1991. — 92 с.; К.: Довіра, 1992. — 256 с. Перше видання праці відбулось у Львові в 1938 р.: Січинський В. Чужинці про Україну: вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців за десять століть. — Л.: Червона Калина, 1938. — 210 с. Одне з останніх видань: Січинський В. Чужинці про Україну / передм. та післямова М. Слабошпицького. — К.: Ярославів Вал, 2011. — 254 с.

⁴ Кейван І. Вказ. праця. — С. 22.

⁵ Шафран Р. С. Теоретична спадщина Володимира Січинського у контексті розвитку українського мистецтвознавства 1920–1960-х років: автореф. дис.... канд. мистецтв. — Л., 2001; Логвіна В. Л. Володимир Січинський в науковому, громадському і освітянському житті України та української еміграції (перші десятиріччя — початок 60-х рр. XX ст.): автореф. дис.... канд. іст. наук. — Чернівці, 2007.

⁶ Володимир Січинський та Україна. Матеріали міжнар. конф. / НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського; упоряд. В. Коломійець; ред. О. Федорук та ін. — К.: Абрис, 1996; Володимир Січинський — історик, мистецтвознавець, архітектор, педагог України і української діаспори (до 110-річчя видатного українського вченого). Збірник наук. праць за підсумками Міжнар. наук. симпозиуму (5–6 липня 2004 року) / НАН України, Ін-т історії України та ін.; голова ред. кол. О. М. Завальнюк. — Кам'янець-Подільський, 2005.

⁷ Кейван І. Вказ. праця; Мушинка М. Володимир Січинський і русини-українці Східної Словаччини. — Пряшів, 1995; Баженов Л. В., Логвіна В. Л. Володимир Січинський (1894–1962 рр.). Життя, діяльність, творчість в ім'я України. — Кам'янець-Подільський, 2009. Остання монографія є опублікованою дисертацією В. Логвіної, див. п. 5.

⁸ Детальніший огляд історіографії див.: Баженов Л. В. Творчість Володимира Січинського в зарубіжній та українській історіографії // Володимир Січинський — історик, мистецтвознавець, архітектор, педагог України і української діаспори (до 110-річчя видатного українського вченого). Збірник наук. праць за підсумками Міжнар. наук. симпозиуму (5–6 липня 2004 року) / НАН України, Ін-т історії України та ін.; голова ред. кол. О. М. Завальнюк. — Кам'янець-Подільський, 2005. — С. 3–11.

⁹ Січинський В. Крим. Історичний нарис. — Нью-Йорк, 1954. — С. 31.

¹⁰ Насамперед у відповідному розділі лекційного курсу з історії української культури для студентів Українського Вільного Університету у Празі: Січинський В. Українська архітектура // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська; вст. ст. І. М. Дзюби; перед. слово М. Антоновича; додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. — К., 1993. — С. 241–273. Монографічно: Sichynsky V. Monumenta Architecturae Ukraine. — Praha, 1940; Січинський В. Історія українського мистецтва. — Т. 1–2: Архітектура. — Нью-Йорк, 1956. Кримська архітектура подана в розділах «Античність» та «Старохристиянська доба»: Т. 1. — С. 13–29; Т. 2. — Табл. I–V.

¹¹ Січинський В. Україна і середземноморський простір // Свобода (Нью-Йорк). — 1952. — Ч. 26. — С. 2.

¹² Січинський В. Українська архітектура. — С. 241; Січинський В. Ранні християнські храми українського Причорномор'я // Календар доброго пастиря 1952 р. — Нью-Йорк, 1951. — С. 84.

¹³ Січинський В. Історія українського мистецтва. — Т. 1. — С. 17.

- ¹⁴ Там само. — С. 19. Ця концепція детальніше викладена у праці: Січинський В. Етрусський дім і гуцульський оседок. — Прага, 1930. В сучасному мистецтвознавстві: Чепелик В.В. Бесіди про українську архітектуру / За заг. ред. А.О. Пучкова. — К., 2013. — С. 39.
- ¹⁵ Січинський В. Архітектура старокнязівської доби (X–XIII ст.). — Прага, 1926. — С. 7.
- ¹⁶ Січинський В. Ранні християнські храми... — С. 84.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Січинський В. Ротонда в Херсонесі з 600 р. // Шлях (Філадельфія). — 1951. — № 2. Ця стаття увійшла й у збірку: Січинський В. Пам'ятки української архітектури. — Філадельфія, 1952. — С. 9–11. Також у статті: Січинський В. Ротонди на Україні // Науковий збірник за рік 1929 / Записки Історичної секції УАН; під. ред. акад. М. Грушевського. — К., 1929. — Т. 32. — С. 63–68; Січинський В. Історія українського мистецтва. — Т. 1. — С. 21–22.
- ¹⁹ Січинський В. Ранні християнські храми... — С. 86; Січинський В. Українські п'ятибанні церкви // Шлях (Філадельфія). — 1953. — № 47. — С. 12; Січинський В. Ротонди на Україні. — С. 76 sq.
- ²⁰ Січинський В. Пам'ятки української архітектури. — С. 9.
- ²¹ Бертьє-Делагард А.Л. Раскопки Херсонеса // Материалы по археологии России. — СПб., 1893. — № 12. — С. 41.
- ²² Січинський В. Пам'ятки української архітектури. — С. 10–11; Січинський В. Херсонес — Корсунь // Життя і знання. — 1939. — № 2. — С. 43.
- ²³ Січинський В. Ранні християнські храми... — С. 86.
- ²⁴ У датуванні пам'ятки В. Січинський підтримує британського вченого Е. Міннса: Minns E.H. Scythians and Greeks. — Cambridge, 1913. — P. 511.
- ²⁵ Січинський В. Пам'ятки української архітектури. — С. 11; також: Січинський В. Ротонди на Україні. — С. 75, 90–91.
- ²⁶ Січинський В. Ротонди на Україні. — С. 66.
- ²⁷ Січинський В. Церква з VIII віку в Керчі // Шлях (Філадельфія). — 1951. — № 4; Також ця стаття увійшла у збірку: Січинський В. Пам'ятки української архітектури. — С. 12–14; Січинський В. Історія українського мистецтва. — Т. 1. — С. 23–24.
- ²⁸ Січинський В. Пам'ятки української архітектури. — С. 12.
- ²⁹ Так само.
- ³⁰ Там само. — С. 14.
- ³¹ Див.: Пучков А. Нарис історії архітектурознавства. — К., 2013. — С. 131–136.
- ³² Пучков А. Города: От библейских времен до средневековья. — К., 2005. — 280 с.; ил.
- ³³ Січинський В. Херсонес — Корсунь. — С. 41.
- ³⁴ Там само.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Там само.
- ³⁷ Там само. — С. 42. Однак, у книгу «Чужинці про Україну», цей опис Броневського вчений не включив.

³⁸ Січинський В. Херсонес — Корсунь. — С. 43.

³⁹ Там само. — С. 42.

⁴⁰ Січинський В. Ранні християнські храми... — С. 84–85.

⁴¹ Там само. — С. 85–86.

⁴² Там само. — С. 86.

⁴³ Історія української архітектури / А.С. Асєєв, В.В. Вечерський, О.М. Годованюк та ін.; за ред. В.І. Тимофієнка. — К., 2003. У бібліографії до монографії згадані і праці В. Січинського, однак не з кримознавчого напрямку.

В. Б. Гребенников, І. О. Снитко (Миколаїв)
НОВИЙ НЕКРОПОЛЬ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
В М. МИКОЛАЇВ

13 травня 2015 р. при ритті будівельної траншеї під фундамент гаражу мешканцем власної садиби Бабаковим М.М. за адресою Куйбишева, 29 в Ленінському районі м. Миколаїв (мікрорайон Старий Водопой) були знайдені людські кістки, амфора та уламки керамічних глечиків, про що він інформував органи МВС, Миколаївський краєзнавчий музей та держінспекцію по охороні пам'яток культури в Миколаївській області. Комісія держінспекції здійснила виїзд на місце знахідки та провела термінове обстеження з археологічною фіксацією зафіксованого матеріалу.

Садиба М.М. Бабакова знаходиться на достатньо високій похилій надплавній терасі лівого берега р. Інгул на північно-східному боці Миколаївського півострову (рис. 1). Майже все узбережжя в цій частині забудовано власними садибами, що ускладнює масштабні археологічні обстеження та розвідувальну шурфовку в цьому районі міста.

При ритті траншеї для будівництва фундаменту для гаражу, на межі з сусідньою садибою, на глибині близько 1,7—2,0 м від сучасної денної поверхні знайдені людські кістки, амфора південнопонтійського виробництва III ст. н.е. та уламки гончарної та ліпної кераміки, що були землекопами вилучені з ґрунту та складені на будівельному майданчику.

В ході обстеження співробітниками інспекції було зачищено дно траншеї, перевірені відвали ґрунту, в процесі чого зафіксовано окремі частини людського кістяка, уламки ще декількох гончарних посудів, бронзова та залізна пряжки. Таким чином, суто в археологічному плані була досліджена лише частина поруйнованого поховання.